

ÅRSMØDE 1975

Motiver fra Viborg

Foto: M. Falmer-Nielsen og Axel Andersen

CENTRALKIRKEGÅRDE ELLER LOKALE KIRKEGÅRDE?

ved Axel Andersen

Debat om den nuværende og fremtidige kirkegårdskultur, afholdt på årsmødet i Viborg 1975 for Foreningen for Kirkegårdskultur.

Indlederne var kirkegårdsinspektør Sv. Hellum, Frederikshavn, landskabsarkitekt Sv. Hansen, Brabrand, provst Morten Øllegård, Vorde pr. Løgstrup og arkitekt Poul Erik Jensen, Viborg. Som ordstyrer fungerede kirkegårdsinspektør Arne Falmer-Nielsen, København. Gengivet næsten ordret efter båndoptagelser.

Ordstyreren A. Falmer-Nielsen afgrænsede emnet. Vi har gjort os visse tanker om den udvikling, der sker i dette land på kirkegårdsområdet. Det er for så vidt ikke nye tanker, det er tanker som vort gamle hæderkronede medlem i denne forening, provst Exner, gjorde sig for mange år siden, om det er rigtigt, det man gør i København og i andre byer rundt om i Danmark, at vi lægger kirkegårdene ud udenfor byerne som centralkirkegårde. Det har jo tit været diskuteret ret voldsomt i Sverige, hvor man er inde i en rivende udvikling, med hensyn til anlæg af kirkegårde. Der bruger man jo stadigvæk at begrave folk, sådan at gravstederne bliver liggende mange steder til evig tid, og derfor bruger man i Sverige en kolossal masse jord til kirkegårde.

Den, der har taget diskussionen op nu, er vor egen professor Svend Ingmar Anderson fra kunsthøgskolen, som er svensk født, og derfor kender begrebet. Der sker jo herhjemme, i de større byer, en flugt bort fra de store centralkirkegårde. Det kan skyldes mange ting, det vil vi høre lidt om her. Det problem der ligger er, om vi fremover kan fortsætte med disse store grønne områder, som kan bruges til mangt og meget ud over at bruges til kirkegårde, eller om man skal satse mere på små lokale kirkegårde, hvor folk ligesom føler sig mere hjemme, - det er det vi skal høre om.

KIRKEGÅRDSINSPEKTØR SV. HELLUM, FREDERIKSHAVN.

Jeg takker for invitationen til dette møde om kirkegårdene og begravningspladserne i fremtiden. Jeg synes det er et spændende emne. Jeg skelner lidt mellem kirkegårde og begravningspladser. Jeg blev for fem år siden af kirkegårdsudvalget bedt om at udarbejde en prognose for en hurtigt voksende provinsbys behov for begravningsplads ca. 100 år frem i tiden. Nu skal dette ikke være lokalhistorie, men den situation, vi har været ude for, vil formentlig kunne opstå i de såkaldte storkommuner fremover. Vi gjorde det, at vi købte 25 tdl. af det smukkeste landskab i Vendsyssel, 110 meter over havet og udskrev en arkitektkonkurrence hvortil der indkom forslag fra 105 arkitekter. Det var en halv kilometer tegninger, så der var nok at se på. Jeg har taget et af de mere avancerede af forslagene med, det er det, vi ser derovre, den kollage, det er altså et kirkegårdsprojekt med fremtidsperspektiver. Det er naturligvis terrænet og placeringen af kirkegården, der har gjort opgaven spændende, og fik de mange landskabsarkitekter ud af busken.

Jeg har til diskussionen opstillet nogle punkter, som efter min mening skal give et fingerpeg om, eller være medbestemmende for, efter hvilken opfattelse kirkegårdene skal udvikle sig fremover. Begravelser på den traditionelle kirkegård

om landsbykirken og i de meget små bysamfund, vil fortsat være attråværdigt, da der vil være mennesker, der synes, de gerne vil begraves i nærheden af kirken; men disse kirkegårde vil ikke udvikle sig yderligere, efter min opfattelse. Jeg vil gerne begrunde mine synspunkter nærmere, selv om det naturligvis er et tankeeksperiment, og ikke helt sagligt underbygget! Men om dette er der vist ikke megen diskussion, og min opfattelse vil vist være gældende et par generationer frem.

I de store kommuner vil der i fremtiden blive indrettet store begravelsespladser for alle trosretninger i naturskønne omgivelser fjernt fra bebyggede områder - alle er jo kørende i dag, så afstanden spiller ingen rolle. Dette begrundes jeg med, at det er forbavsende så lidt byplanlæggere beskæftiger sig med begravelsespladser i storkommunerne. Alt jord ved byerne gøres byggemoden til tårnhøje priser, og jeg har svært ved at forestille mig jord af den kategori udlagt til kirkegårdsjord. Jeg mener, at landskabsarkitekter bliver helt suveræne, det bliver dem, der får opgaven at finde et landskabeligt smukt sted fjernt fra byens larm og støj, og der indrette en fredelig begravelsesplads. Alt rationaliseres som nu og demokratiseres. Monumenter som statussymboler bortfalder og der indrettes mindemur eller lignende, hvor folk for en passende betaling kan få påsat navne, som efter en årrække ændres med andre navne. Det gamle hæderkronede stenhuggerlav er desværre næsten væk, der uddannes ikke nye, så gedigne håndværksmæssige monumenter bliver ikke til at betale, selv om de kunne laves. Og med hensyn til de store, mere anonyme begravelsespladser, så kan man jo bare tænke på, hvor mange mennesker, der blev begravet anonymt under den sidste verdenskrig, og tænk, hvis der kom en atomkatastrofe her i landet, og så er pietetsfølelsen ikke hvad den har været, så jeg mener, man må skele til det, når man taler om begrebet fremtidens begravelsespladser. Kirkegårdens drift og administration bliver underlagt kirkeministeriet, også de kommunale kirkegårde. Menighedsrådenes indflydelse vil blive reduceret væsentligt på det område. Kirkeministeriet har allerede overtaget lønforhandlingerne med LO om lønningerne til kirkegårdens personale, og jeg tror kirkeministeriets indflydelse vil udbygges yderligere. Ikke alene på det økonomiske område, men også på andre, idet næsten alle mennesker i dette land ønsker, at kirke og kirkegårde skal høre sammen. I modsat fald kan begravelse let få karakter af en slags sanitetsspørgsmål og kirkegårdene en slags affaldsplads. Om det bliver en fordel med kirkeministeriets indflydelse på kirkegårdene i Danmark, ved jeg ikke. Vi har vel i forvejen nogle af verdens smukkeste kirkegårde og et udmærket kirkegårdssystem, men jeg tror, vi må bøje os for visse strukturændringer, og se i øjnene, at de store centralkirkegårde kommer og håbe, de kommer til at fungere lige så godt skønhedsmæssigt som de gamle kirkegårde. I hvert fald mener jeg ikke kirkens indflydelse på fremtidens kirkegårde bør gå gennem menighedsrådenes kanaler, der gives undtagelser; men ellers har menighedsrådene gennem mange år gjort sit til, at deres medindflydelse bør tages fra dem. Man betragter kirkegården som et besværligt onde, der tager for meget af ligningen og belaster kirken, så økonomisk - lad kommunen få kirkegårdene. Derved fremelsker man en tendens til at gøre begravelserne og kirkegården til en servicefunktion og ikke til et kirkeligt anliggende, ligesom præster og menighedsråd har betragtet gudstjenesten som det altoverskyggende i

kirkens liv, - mærkelige fordomme om, at f.eks. kirkegårdsarbejderes løn skal ligge langt under kordegnes eller organisters, til trods for, at en kirkegårdsgartner både hvad uddannelse og arbejdsindsats angår, ligger langt over, hvad kirkens funktionærer præsterer. Få præster vil indrømme, at de ved begravelser og kirkegårde kan få en langt større kontaktflade med deres menighed. De procentvise kirkegængere, der kommer til gudstjeneste i danske kirker i øjeblikket, er trods alt Tordenskjolds soldater om igen, mens præsten ved begravelser kommer i meget personlig kontakt med alle kategorier i samfundet. Her drejer det sig meget om, at kirkens handlinger og ritualer er i takt med tidens strømninger og de nye begravelsesformer, ellers skabes der let en reaktion over for kirke og kirkegård, som tilfældet er med folketing og folkestyre. Der er et meget lille stykke fra det højtidelige til det latterlige, og det kan være lidt svært at forbinde det gamle, smukke ritual: »Fra jord er du kommet og til jord skal du blive o.s.v.« med krematorieovne og den lille krukke aske, som de pårørende næsten kan få udleveret, inden de er færdige med begravelsen. Symbolikken forstås folk jo nok, men hvorfor ikke ændre det en smule i retning af f.eks. det tyske: »Erde zum Erde, Staub zum Staub und Asche zum Asche«.

I tre generationer, gennem hundrede år, har min familie været beskæftiget med kirke og kirkegårde, og der er ingen væsentlige ændringer sket, men jeg er bange for, at kirken ikke har evnet at forbinde sin etik med kirkegård om et intimt fællesskab. Det går naturligvis ud over kirken, men også over kirkegården, der bliver noget materielt, et grønt område, praktisk indrettet med henblik på nedgravning af lig eller henkastning af aske, en fællesgrav, kort sagt en centralkirkegård.

Alle disse forskellige aspekter vil efter min mening være medbestemmende for danske kirkegårdes udformning i fremtiden. Når dette er sagt, så kan problemstillingen, det man moderne kalder decentralisering, de store sammenlægninger, de store skoler, sygehuse, storkommuner, er pludselig blevet upopulært, nu skal det spredes, små skoler, sygehuse, små landsbysamfund og måske små intime kirkegårde. Jeg vil slutte mit lille oplæg til debatten eller prognosen med, at det er meget svært at lave et fremtidsperspektiv for danske kirkegårde, men jeg ved, at i hvert fald må alle gode kræfter sættes ind gennem danske kirkegårdskultur for at bevare den danske kirkegårds høje stade.

LANDSKABSARKITEKT SV. HANSEN, BRABRAND.

Da Falmer-Nielsen ringede og spurgte, om jeg ville deltage i debat om kirkegårdsspørgsmål, en debat, der dækkede den store contra den lille kirkegård, sagde jeg, ja tak, fordi kirkegårde for mig er noget helt centralt, og et spørgsmål, som jeg er temmelig meget interesseret i. Næsten alle kirkegårdsspørgsmål er udfra et kunstnerisk, et humanistisk, hygiejnisk eller et miljømæssigt synspunkt af vital betydning for samfundet. Alene dette, at en kirkegård er et spejl af tiden, er nok til, at man må respektere sagen, dette at den er et spejl af tiden, hvorigennem man, hvis man forstår at læse spejlbilledet, kan læse godt og ondt op gennem tiderne, det er noget, man må tænke lidt over, det er ikke en iagttagelse jeg har gjort, det er en iagttagelse også den engelske statsmand E.T. Gladstone udtalte sig om, han sagde helt enkelt: »Vis mig et lands kirkegårde, så skal jeg

udtale mig om landets kultur«. Det er nemlig et helt centralt kulturelt spørgsmål, hvad vi gør, når vi afleverer disse borgere, der har tjent deres samfund. Som have- og landskabskunstnerisk element er kirkegården af meget stor betydning, og det er næsten en selvfølge, at det er et af de største problemer, vi beskæftiger os med i Akademiets udvalg for landskabs- og havekunst, og det er ikke, fordi vi vil blande os i det, men det er fordi vi gerne vil lære menighedsråd at forstå dette at forvalte en kirkegård. Der står klart i loven, de skal overvåge, at forholdene passes, men der er mange der tror, de skal lave pop, og det er noget helt andet. De skal overvåge, at kirkegården får den form, den skal have.

Jeg skal forklare, hvorfor kirkegårdens udformning og brug interesserer mig. Historisk kan man sige, at den danske kirke er en statskirke af en særlig karakter, den er grundlovssikret, men den er ikke som andre statskirker autoritær, det er en direkte folkets kirke, og den giver udtryk for det, og den kan kun overleve på baggrund af forståelse, på kærlighed til denne sag og på baggrund af respekt for sagen. Den administreres på kirkeloven af 1922, så gamle love har man altså til at forvalte dette område. Traditionelt hører kirker og kirkegårde sammen i én enhed, hvis jeg derfor får sagt kirke og mener kirkegård, så må De have mig undskyldt, jeg mener, det er et helhedsbillede. Kirkebyggeriet er en af de største folkelige manifestationer, den er vist ikke overgået siden her i dette land, der er aldrig lavet noget så enstemmigt og med en sådan entusiasme som kirkerne og de omgivende kirkegårde. Det var en enstemmig visuel manifestation, og den magtfuldhed er vel næppe overgået af andet end de 100.000 bronzealderhøje, der blev lavet af andre kulturer før os. Forskellen på den gamle kultur med højene, stenalder- og bronzehøjene, og kirken er denne meget klarere til den første manifestation af en befolkning under vandring med den danske folkekirke, den er blevet næsten et symbol på varig bosætning i Danmark. Derfor er det, at den rent historisk er af så kolossal betydning. Den har placeret sig fuldstændig centralt eller stærkt karaktergivende i bebyggelsen og i udbygningen af landets struktur og ofte hen over en gammel bebyggelse, det er derfor, vi har så svært ved at finde de gamle bronzealderbyer, fordi kirkerne er kommet der, hvor de gamle helligdomme lå, og hvor folk var vandt til at komme. Så dygtige organisatorer var kirkens folk, da de kom. Hvad dette kirkebyggeri med de favnende kirkegårde og store beplantninger, har betydet, om det vil jeg gerne sige, at kirkegårdene er så gamle som kirkerne selv, og selvfølgelig er planterne knap så gamle, men der er meget gamle træer, der står og fortæller mange spændende historier fra hændelser op gennem tiden. Disse kirker og kirkegårde med deres samlende traditionsbyggende muligheder kan de med fornuft og lidt kærlighed til forholdene, kan de fortsat bruges som et samlende symbol? Jeg kan i øjeblikket ikke se et, der rækker længere, det er simpelthen fødsel og død, det er livets gang, jeg kan ikke rigtigt se et symbol, der er større i øjeblikket. Derfor er det kulturelle og æstetiske, som kirken og kirkegården dækker også af betydning. - Nu har vi altså det kulturelle, det historiske og det æstetiske, det må simpelthen ikke slås i stykker.

Provsteforeningens formand J. Exner skrev i slutningen af 40-erne, eller var det måske i 50-erne en bog »Kirkegården - et kirkeligt anliggende«. Titlen var selvfølgelig ensidig, og den var aggressiv, og vakte også nogen kritik, men der var for mig noget fint i denne bog. Det er helt enkelt således, at enhver god ting er

sindsbevægende eller må vække til eftertanke. Det gjorde hans bog virkelig, og han gjorde det, at han fastholdt kirke og kirkegården, som en enhed. Hvor vi andre var ligesom vaklet ud, holdt han fast. Der er løbet meget vand i stranden siden da, og kirken har været ude for mange situationer; men interessant er, at det traditionelle i og for sig er gået videre, og dette, er der er en lille smule tradition, det betyder en lille smule orden. - Orden er æstetikens første bud, og tradition er i sig selv ganske smukt, når den ikke er i vejen for en udvikling. I 1953 sammenkaldte Exner, han var nok ensidig i sit syn på kirke og kirkegård, men han sammenkaldte alligevel til et møde, og måske halvdelen af de, der kom, gik ind i et udvalg. Det var kirkeligt interesserede, en del var kunstnerisk interesserede, og der var en del praktiske kirkegårdsfolk også. Disse mange personer kom med en række syn, forskellige livssyn, og det endte op i en bog, der hed: »Den danske kirkegård og dens problemer« ^{*)}. Jeg har prøvet at tage ud, hvad jeg synes, der var principielt i denne bog. Fem punkter, nemlig respekt for kirkebygningens alder og kvalitet og respekt for dens placering i landskabet som styrende faktor. Det var kirkegårdens indramning, der var kirkegårdens beplantning med store stræer, specielt den samlende og favnende plantning. Det var ønskeligt, om kirkens og kirkegårdens kulturelle og traditionsbevarende situation kunne viderebygges, og det var ønskeligt med en servitutbestemt udformning og placering af gravstenene. Med disse fem punkter har jeg for så vidt bekendt mig for den mindre kirkegård, det er ikke ud fra et kunstnerisk synspunkt, det er ikke ud fra et æstetisk synspunkt, det kan laves på anden måde; men ud fra dette, at jeg kan styre nogle situationer. Den mindre kirkegård er et produkt af et overskueligt samfund, den er forholdsvis let at styre gennem den dominerende kirkebygning på det forholdsvis lille areal. Som jeg sagde før, kan der bringes en vis form orden med her. Det må også siges, at den i sit princip er det mest humanistiske. Det er helt utroligt, hvad man har budt borgerne i en storby med hensyn til service på de store kirkegårde, det er helt fantastisk, at man kan kræve, at der ikke skal være mere end nogle skridt til en parkeringsplads for aktive sportsmænd, mens den gamle kone, der søger en grav på en stor kirkegård med dens hundrede af tusinde døde, hun skal virkelig tage sig i agt, for ikke at blive kørt ned på en kirkegård, hvis hun overhovedet tør gå derind. Det er en stærk diskriminering af svagere dele af befolkningen, nemlig de gamle. Når min holdning til spørgsmålet, der er rejst her, nemlig den lille eller den store, ender op i konklusion til fordel for den mindre, så er det altså dette, at den er mere styrbar, den er også mulig at få indpasset i et gademiljø, i et bymiljø, og være et aktivt led i et miljø.

Der er ingen, der skal fortælle mig, der skal laves noget her på jorden, hvis det ikke er bedre end det, der er, hvad skal man ellers gøre det for, hvis man vil styre et samfund. Denne snak med nærdemokrati er grænseløs snak, hvis man ikke har ting, man kan knytte sig til, altså identificere sig med og forstå og holde af. Det er i tiden i dag, at den vil ligesom dele op og ligesom lære at knytte til bestemte

**) J. Esner: Den danske kirkegård og dens problemer. G.E.C. Gads Forlag, København 1961. Udgivet af Foreningen for Kirkegårdskultur.*

området. Det er helt klart, at det vigtigste er, at der er en kunstnerisk ide i en formning, og at den kunstneriske ide må fastholdes, og man kommer så langt, at man kan diskutere store eller mindre kirkegårde. Så er det næsten ligegyldigt hvilken ide, der ligger bag. Det kan være en helt militært, det kan være en helt politisk, det kan også være en kirkelig, det kan være en videnskabelig, det kan være en økonomisk, der er så mange ideer, man kan have bag det, men den lille kirkegård, den kan tilpasses et lokalt forhold, og derfor få noget at betyde for mennesker. Den store kirkegård, den er et produkt af den store by, den var i første omgang et produkt af saneringen af en uhumsk by, og jeg vil gerne se det menneske, der i dag ikke vil takke for Assistens kirkegård i København, med de smukke mure, de store træer, det store grønne og helt økologisk nødvendige område i København. Jeg tænker på Mariebjerg kirkegård i Gentofte, der kommer til at indtage næsten samme position til en stor by som Assistens kirkegården, og den er alligevel, hvis mennesker var vidende, hvis det var humanistisk, hvis det virkelig troede på sig selv, ville sig selv noget godt, så er den alligevel en frigjorthed, den er i og for sig symbolet på tolerance og også fri kunstnerisk indsats.

Jeg vil gerne sige, at når jeg har talt så varmt for den lille kirkegård, er det ikke fordi jeg ikke kan lide den store, men så er det, fordi jeg kan se, at den kan styres, og så må jeg dog sige, at fordi man laver en lille kirkegård, er de æstetiske problemer dog ikke løst, det drejer sig om at få lige så kvalificerede folk til at lede den lille som den store, men konklusionen må være, at den stores risiko for at blive et politisk og økonomisk emne, den risiko kan ikke opvejes af den eventuelle frihed, den tolerance, den storhed, som den i bedste fald kan give, og den mindre kirkegård tilpasset lokale forhold, til lokale bydele, den må få fortrinsretten hos mig.

PROVST MORTEN ØLLEGAARD

Da jeg for godt 20 år siden kom til Vorde, havde man lige fået det nye cirkulære om en ny geografisk registrering af landsbykirkegården. Min forgænger, som døde meget pludseligt, havde lige nået at skrive de første linier i den nye protokol, så blev jeg sat til det. Og det var selvfølgelig en vanskelig opgave at blive sat til, hvis ikke vi havde haft »biskoppen«, vor graver i Vorde, Laurits hed han også, men til daglig hed han aldrig andet end biskoppen. Han havde været graver på det tidspunkt i over 20 år og han kendte kirkegården, og han hørte til derude i sognet, og han kendte også det hele forfra og bagfra. Og så gik jeg i en uge rundt sammen med Laurits på kirkegården, og han fortalte, for han kunne nemlig fortælle, om folk, sødt og surt, morsomt og alvorligt om bogstaveligt talt hver eneste gravsted. Da jeg i de følgende måneder gik på opdagelse ude i sognet, for simpelthen at lære de mennesker at kende, der boede der, så kendte jeg dem faktisk på forhånd, for hele den generation, der boede der før dem, havde Laurits fortalt om. Det siger jo en hel del om det, der allerede er berørt, nemlig det, at den lille landsbykirkegård har en meget stærk folkelig tradition. Det er også rigtigt, som det er blevet sagt, at det helt givet hører sammen med, at da kirkerne blev bygget ved kristendommens indførelse i Danmark, var det helt selvfølgelig, at kirke og kirkegård hørte uløseligt sammen. For så at gøre en meget lang historie kort, skal jeg lige sige, at

når det var sådan, skyldtes det jo helt enkelt, at med kristendommen fik de døde fred, dermed var altså freden inden for kirkegårdsdiget, lyst ud fra den kirke, hvor Kristus boede, og at kirken lyste så meget fred ud over kirkegården, kan ses ud af at læse en lille stump af den kirke- og kirkegårdsbeskrivelse for Fiskebæk sogn, som stammer fra 1860-erne: Der står om kirkegården: Hegnet er et stendige, porten er på den østlige og en låge på den sydlige side. Kirkegården er noget ujævn, den er højest ved kirken og skræner derfra ned til alle sider, den er for det meste overalt bevokset med græs. Hist og her er anbragt et simpelt trækors, vidnende om, at her gemmes støvet af de kære. På enkelte af gravene står der også nogle blomster. - Og denne lille ting suppleret med nogle optegnelser fra Rømlund kirkes regnskaber fra 1872 til lige før første verdenskrig, som fortæller, at man har haft en årlig indtægtspost på græsleje på kirkegården, som jeg opfatter på den måde, at man har lejet græsset på kirkegården ud til den, der ville give mest, og så er han kommet med sin le og slået græsset, revet det sammen og kørt det hjem og brugt det som vinterfoder. Den ændring af vore kirkegårde, som vel senest er kommet her i Midt- og Vestjylland, og har gjort vore kirkegårde til det, vi kender som det almindelige i dag, med disse små pæne frimærker med gange imellem og fine monumenter af sten med inskriptioner på, som også afspejler fra hvilken tid de er. Hvis man går rundt på en sådan lille kirkegård og bare nøjes med at læse inskriptionerne på gravstenene, så vil man med det samme kunne stedfæste dem tidsmæssigt på grund af den inskription, der står. Et par andre ting, jeg vil nævne som en vis opposition mod det første indlæg, det er det andet, som også vidner om kirkegårdens tradition på landet, nemlig det, at hver eneste sommer oplever den, der bor i nærheden af en landsbykirkegård, at der kommer en masse mennesker for at finde deres forfædres grave, og hvorfor gør de det? Og hvorfor bliver de rasende, når de opdager, at stenen enten ligger hulter til bulter henne i et hjørne mellem brændenælder eller helt er fjernet? Det er selvfølgelig, fordi her har man et tilknytningspunkt, det sted, man søger tilbage til. Og på samme måde vil man opleve hver eneste lørdag, at på hver eneste landsbykirkegård i hvert fald i Jylland, da kommer den ene bil efter den anden eller den ene cykel efter den anden hen til kirkegården, og folk kommer med en buket blomster, med en lille rive eller andet til at pusle med på deres gravsted. Så meget om kirkegården, landsbykirkegården, som traditionsbevarende, der jo allerede er sagt en smule om.

Det andet som jeg gerne vil røre en lille smule ved; men jeg må indrømme, at her føler jeg mig en lille smule på gyngende grund, det er jo hensynet til den lille kirkegårds økonomi, det er svært ud fra kirkegårdsregnskaber, at finde alle de poster frem, som den lille kirkegård koster. Jeg har derfor nøjedes med rent skønmæssigt at finde ud af hvormeget, der går i graverløn, altså til selve kirkegårdsarbejdet i det provsti, som jeg har med at gøre. Der er ca. 20.000 mennesker og 27 kirkegårde, de fleste af dem er små, kun et par enkelte større. Og så vidt jeg kan gøre det op, så skulle den samlede lønudgift til graverne for at passe kirkegårdene være op ved en halv million. Jeg vil gerne nævne i den forbindelse, jeg kan ikke sammenligne dette her med noget, for jeg har ikke skaffet mig nogle tal for, hvad en tilsvarende udgift vil være for en bykirkegård, en centralkirkegård, der dækker nogenlunde det samme antal mennesker; men når man vel nok må sige, at det vel er dyrere at drive de små kirkegårde, så er grunden

dertil, at man har ikke mulighed for at få så mange mekaniske hjælpemidler, selvom vi adskillige steder inden for provstiet arbejder med fællesindkøb for visse maskiner, som med fordel kan bruges af flere. Det andet problem, som jo også er med til at præge den økonomiske side af sagen er, at på de fleste kirkegårde af den størrelse, jeg her nævner, der der ikke arbejder nok til fuldt ud at beskæftige en mand, og her prøver man så på, hvor det er muligt, at slå to graverstillinger sammen, og de steder, hvor det er lykkedes, synes det at gå ganske godt.

Den tredje ting, jeg gerne vil nævne i forbindelse med økonomien, det er for mig at se, det er selvfølgelig ikke noget, der specielt gælder den lille kirkegård, det er den måde, hvorpå vi i øjeblikket indretter vor kirkegård på, simpelt hen er den dyrest mulige at drive og holde en kirkegård på. Og her vil man vel rent vilkårlig mene, at en stor kirkegård byder på større muligheder, her kan man indrette forskellige former for gravsteder, i forskellige områder, og man kan, som vi også har hørt, servitutbestemme disse ting. Jeg kan sige, at vi f.eks. i øjeblikket på den mindste af de tre kirkegårde, jeg har med at gøre i mit pastorat, Romlund, en kirkegård, som ikke er mere end små 3000 m², at vi arbejder der med en kirkegårdsregulering, der både skal fastholde den gamle tradition, og det vil altså sige fastholde gravstederne på deres nuværende plads. De er jo, for at nævne det, ganske ejendommeligt placeret på kirkegården, idet på de fleste landsbykirkegårde ligger gravstederne placeret rundt om kirken på samme måde som byerne i sognet ligger placeret rundt om kirkelandsbyen. Der skal ikke foretages nogen som helst udvidelse, da der er plads nok. Vi vil der være i stand til at tilbyde folk alle de former for indretning af gravsteder, som er fremme i tiden, og jeg kan da godt sige, at jeg venter mig meget af det eksperiment, og jeg håber meget på, at det vil bryde den noget ensformige udformning vore landsbykirkegårde har. Vi har først kirken i midten, vi har de fleste steder en høj rand- og læbeplantning, og så har vi den temmelig lave bevoksning med små thujahække som det grundlæggende element. Der ligger kirken ofte meget bart som en underlig bar firkant inden i dette her. Vi håber på, at vi også ved denne nye indretning af Romlund kirkegård, vil være i stand til at skabe et også æstetisk finere billede af kirke og kirkegård, og ved hjælp af en spredt høj beplantning, vil være i stand til ligesom at give kirken en rigere placering i det hele landskab.

Når man tænker på den store centralkirkegård i Herning, som jeg forstår, man skal ud at se i morgen, så forekommer det mig, at den virker meget ensformig og trist, netop fordi man har anbragt de forskellige former for begravelser eller gravindretning på bestemte pladser. Jeg håber på og tror på, at det vil være muligt at skabe en broget og levende lille kirkegård ud af det eksperiment, vi er i gang med.

Til sidst bare dette. Jeg besøgte sidste år en kirkegård oppe i Norge, og den så ud som alle norske kirkegårde. Jeg var en lille smule forbavset, da graveren fortalte mig, at denne græsklædte kirkegård ikke var mere end 25 år gammel som græsklædt kirkegård; men at man også der havde haft den samme udformning, som vi også kender herhjemme. Han fortalte også, at kirkerådet havde haft stort vrøvl og spektakel, da de startede med denne ændring af kirkegården i det ene hjørne. Men i løbet af ti år kom alle og bad om at få det lavet om. Vi har oplevet noget af det samme, en vis modstand hos nogen af dem, vi har talt med, men hos

andre en interesse for at få det ændret, prøve nye former. Som en sidste ting, men som en lille replik til noget af det, der allerede er sagt, at menighedsrådenes indflydelse på kirke og kirkegård, alle de steder hvor jeg har med det at gøre, har været særdeles positiv - alle er medarbejdere.

ARKITEKT POUL ERIK JENSEN

Jeg vil gerne indlede med at sige, at det er ikke som arkitekt, jeg er med her, men netop som lægmand, og det har jeg også i høj grad udarbejdet mit indlæg på. Jeg sad for et stykke tid siden og læste i min datters læsebog. Der fandt jeg blandt andet en lille morsom beretning om børnene i Bjørnegade 5 i Nyboder. Handlingen foregår på Christian den fjerdes tid, altså i begyndelsen af 1600-tallet. En af fortællingerne omhandler en tur til Dyrehavsbakken, hvilket personerne naturligvis glæder sig meget til, det var noget specielt at komme på en sådan udflugt, og det var meget spændende det hele. Hovedpersonen, som hed Ida, tænker, og nu citerer jeg fra læsebogen: »At det var da noget helt andet at komme på Dyrehavsbakken, end at gøre udflugt til Assistens kirkegård, sådan som man måtte nøjes med, når man ikke havde ret mange penge. Nabofolkene i nr. 7 og 9, de skulle derhen den søndag. De skulle have madkurv med, og dugen blev så bredt ud oven på en flad gravsten, og man kunne leje maskine med varmt vand hos graveren til at lave kaffen, og graveren solgte forøvrigt også søde snapse til de mennesker, der benytter kirkegården til søndagsskolturen.«

Hvis man blader lidt i synsprotokoller og regnskabsbøger, som også provst Øllegård var inde på, så skal man ikke så mange år tilbage, jeg tror ca. 100 år eller nogle steder mindre, nemlig det notat, som Øllegård nævnte, jeg har mere på fornemmelsen, at det var græsningen, der blev udlejet, men det har selvfølgelig været mere profant end at slå høet, men jeg tror nok, man i visse tilfælde har udlejet græsningen på kirkegårdene. Når jeg har nævnt disse eksempler på, hvad der kunne foregå på en kirkegård, så er det for at vise hvorledes, hvad man kan, og hvad man ikke kan, skifter med tiderne. Hvad der dengang var ganske naturligt, er vel i dag fuldstændig utænkeligt og værende på grænsen til blasfemi. Jeg tror, at noget af det første, man skal gøre, når indretningen, brugen af vore kirkegårde skal til drøftelse, det er at gøre op til overvejelse, hvorledes man ser på hele spørgsmålet. Hvilke krav vi føler, vi må stille til kirkegården, for at den kan fungere på en tilfredsstillende og værdig måde som begravelsesplads for vore døde. Den nuværende holdning er efter min opfattelse stærkt præget af pietismen. I alle øvrige kirkelige forhold er det pietistiske indstilling jo stærkt på retur, f.eks. ser vi jo til stadighed eksempler på brug af vore kirker til formål, som var utænkelige for blot 50 år siden, og de nye kirker, som opføres i byerne, indeholder alle lokaler til andet brug end til de rent gudstjenestelige, men det er ligesom om pietismen og noget af den tabumentalitet, som i vore tider knytter sig til døden, hænger fast ved vort syn på kirkegården. Hvorfor bygges, der så godt som aldrig nye kirker med tilhørende kirkegårde? Hænger det sammen med forestillingen om ting de fleste mennesker finder det naturligt at henlægge til kirken og lokaler i tilknytning til kirken, ikke rigtigt passer til kirkegården og til den alvor og eftertanke, som vi jo altid møder, når vi kommer på og opholder os på en

kirkegård. Hvis dette er tilfældet, må man nok tillade sig at sætte et stort spørgsmålstegn ved det rigtige i den praksis, som de senere år har vist, og som der også er tilhængere af her i aften, den praksis at adskille kirke og kirkegårde. Man kan måske drage den parallel, også at adskille liv og død. Ofte sker den adskillige således, at kirkegården helt mister sit kirkelige tilhørsforhold, og det bliver en begravelsesplads under kommunal administration. Man har endog diskussioner i kommunale kirkegårdsbestyrelser om det betimelige i at opsætte et kors i kirkegårdskapellet, det kunne jo støde folk, som ikke var medlemmer af folkekirken. Fra mange byplanlæggeres side, er det god latin at placere begravelsespladsen i udkanten af byen, og helst lidt afsides, således at man ikke lægger så meget mærke til den lidt ubehagelige, men desværre nødvendige funktion, kirkegårdene har. De tager også megen plads op, og derfor mener man ikke, at de kan placere dem i centrum i forbindelse med de andre aktiviteter, skoler, børnehaver, forskellige institutioner, butikker m.v., som udgør kernen i planerne for en bydel. Jeg tror, det er på tide at tage spørgsmålet om kirkegårdenes placering i byplanen op til nærmere overvejelse, og jeg finder, det er noget af det vigtigste problem at drøfte, det er netop bykirkegårdene, for der er ikke for mig nogen tvivl om, at vore landsbykirkegårde skal bevares i den form de har i øjeblikket, som det også er blevet sagt, så danner de netop rammen omkring den helt enestående kulturarv, vi har i landsbykirkegården, og dem må man naturligvis bevare. Problemet findes jo i byerne, hvor befolkningstilvæksten sker. Uanset om man vælger løsningen om centralkirkegårde eller går tilbage til tidligere tiders skik med en kirkegård ved hver sognekirke, mener jeg, at kirkegårdene udmærket kan fungere som rekreative åndehuller i byerne, og at placeringen af denne grund bør være central i byerne og ikke i udkanten. En placering nær boligområderne og nær bycentre må være det ideelle, idet man samtidig, efter min mening, så vidt muligt bør placere de nye kirker på kirkegårdene. Prøv at lægge mærke til, hvorledes offentlige parker ofte savnes i de nye bydele. Beboelsesbygningerne er ganske vist anbragt i grønne omgivelser i henhold til de bestemmelser, der findes i bygningslovgivningen om udnyttelsesgrader og sikrer, at man kommer til at bo i et grønt område, men egentlige offentlige parker, offentlige arealer er der ikke tale om. Jeg tror, man skal komme ind på at benytte kirkegårdene som rekreative områder og jeg ser gerne, at man arbejder imod en sammenknytning af de offentlige parker og kirkegårdene. Placeringen skal være således, at der bliver lejlighed til at færdes gennem kirkegården, når man går ærinder i byen, og der skal være opholdspladser, og der skal være bænke således, at folk kan sidde og nyde træerne og fuglene og stilheden i det stykke kultiverede natur, som en kirkegård jo også er et udtryk for. Der er sikkert mange, som vil komme med indvendinger mod denne tanke. Man kan indvende, at stedet profaneres, at de sørgende forstyrres, og at den værdighed, der hører til en begravelsesplads, vil blive brudt. Jeg tror ikke, der er nogen grund til at se så sort på problemet. Det, at man færdes på en begravelsesplads vil ganske naturligt lægge en dæmper på folks opførsel, og man kan vel også diskutere, hvor alvorlig en forbrydelse de besøgende på Assistens kirkegård dengang gjorde sig skyldige i, når de bredte dugen ud på gravstenen, drak kaffe og måske endog tog een af graverens søde snapse til.